

SCHILLER DRÁMA-TERVEI.¹⁾

Schiller hátrahagyott dráma-tervei és töredékei néhány év óta teljesen ki vannak adva,²⁾ de figyelmet egyáltalában nem igen keltettek: még a nagy költőnek legterjedelmesebb életírásai is csak nagyon mellékesen szólnak a legfontosabbakról, a nagyobb részök alig méltatja száraz fölemlítésre vagy még erre sem. Pedig Schiller teljes képéhez hozzátartoznak e tervek és töredékek is, melyek majd a feldolgozásra kiválasztott anyagnál, majd a költőnek többé-kevésbé világosan felismerhető céljánál, majd a tervrajzban körvonalzott szerkezetnél fogva érdekesek és jellemzők.

Schiller műveinek tudományos értékű kiadásaiiban *időrendben* — a mennyiben ez ugyanis megállapítható³⁾ — következnek e tervek egymásután, és tagadhatatlan, hogy az emlékek ez egymásutánja természetes és sok tekintetben tanulságos; az összefoglaló ismertetés azonban más, lehetőleg belső nézpontokon kell

¹⁾ Kivonatossan felolvasta a Kisfaludy-Társaságnak 1885 decz. 16-án tartott ülésében.

²⁾ A nagy Goedeke-féle kiadás XV. és a berlini Hempel-féle kiadás XVI. kötetében, ez utóbbiban értékes fejtegetésekkel Boxberger Róberttől. (Szedés közben megjelent a stuttgarti Spemann-féle Schiller-kiadás VIII. kötete, mely e dráma-terveket, ugyancsak Boxberger szerkesztésében, tartalmazza.)

³⁾ Időrendben így következnek e tervek és töredékek egymásután (négy évtizedben):

1773. A keresztyének. — 1775. Absalon. — A nassai deák. — 1776. Medici Cosmus. — 1777. A vásár.

1783. Imhof Frigyes. — Conradin. — 1784. Haramják II. része. — Timon. — Kisértetes darab. — 1786. Operette. — 1787. Oberon. — 1788. Julianus. — A máltai lovagok. — A veronai esemény.

1796. Narbonne. — Medea. — Thyestes és Pelopia. — 1798. A hajó. — 1799. Martinuzzi. — Warbeck. — A családő (George Barnwell). — Az összeesküvés Velence ellen. — A sicíliai vecsernye.

1801. A flandriai grófné. — S. Geran grófné. — Gange grófné. — A csaló, ki másnak szerepét játszsza. — 1802. Agrippina. — A gyászos menyasszony. — A pokol arája. — A famagustai esemény. — Vigjáték. — A rendőrség. — Themistokles halála. — Sacontala. — 1803. Flibustusok. — IV. Henrik. — Osztrák Frigyes. — Habsburgi Rudolf. — Oroszlán Henrik. — 1804. Corday Sarolta. — Cleve hercegnő. — Monaldeschi. — Elfride. — Demetrius.

hogy alapúljon, mert csak ily tárgyalásnál várhatni, hogy e hagyatékok ismertetése egyik vagy másik tekintetben számba vehető eredményekre vezessen.

Mindössze vagy 50 dráma-terv és töredék maradt fenn Schiller után; az első a nagy költőnek tizenhárom éves korából, az utolsók rövid életének végső napjaiból. Némelyiknek csak a címét tudjuk, másoknál ismeretes a költő vezérgondolata, melyet a világot jelentő deszkákon meg akart testesíteni; ismét másoknál a műnek többé-kevésbé teljes tervrajza, némelyikből kidolgozott, kész jelenetek maradtak reánk. Tárgyalásunk azért nem lehet egyforma vagy egyenletes: a gazdagabb anyag lehetővé teszi és megjutalmazza a behatóbb tárgyalást; a rejtélyesebb följegyzések valószínű vagy merész föltevésekre csábítanak; az egyszerű címfeliratok, melyekhez semmi felvilágosítás nem járul, csak az egyszerű fölemlítést teszik lehetővé. E dolgozat azért töredékes jellegű, mit talán eléggé kiment a földolgozott anyag kényszerűsége; — hiszen töredékekről szól.

E tervek, illetőleg tervcímek két papírlapon összeírva maradtak reánk, melyeket itt szószerint közlök. A csillaggal jelöltek elkészültek; ezeket a költő kitörölte; a dőlt írással szedettek-ből tervrajzok, ill. tervrajzi töredékek maradtak fenn.

I.

Die Malteser, Tragödie.

*Wallenstein. Tragödie 1797. 98. 99.

Das Ereigniss zu Verona beim Römerzuge Sigismonds. Verbrechen seines Günstlings und strenge Justiz des Kaisers.

*Maria Stuart. Tragödie. 1799—1800.

Narbonne oder die Kinder des Hauses.

Der Hausvater.

Verschwörung gegen Venedig.

Sicilianische Vesper.

*Das Mädchen von Orleans. 1800—1801.

*Macbeth nach Shakespeare. 1800.

*Gozzis Turandot. 1802.

Agrippina. Tragödie.

Die Begebenheit zu Famagusta.

Warbeck.

Die Polizei, ein Schauspiel.

*Die feindlichen Brüder zu Messina. Tragödie. 1803.

Themistokles. Tragödie.

Gräfin von Flandern. Schauspiel.

**Wilhelm Tell. Tragödie. (?)*

Gräfin von S. Geran.

Die Flibustiers. Schauspiel.

Bluthochzeit zu Moskau.

Das Schiff.

Henri IV. oder Biron.

Charlotte Corday. Tragödie.

Rudolph von Habsburg.

Heinrich der Löwe von Braunschweig.

Der Graf von Königsmark. (Herzogin von Zelle.)

Monaldeschi.

Rosamund (oder)

Die Braut der Hölle.

Elfride.

II.

Der Genius. Das Kind.

Der aufgefundenene Sohn.

Gräfin von Gange.

Die Stiefmutter.

Polizei.

Der sich für einen andern ausgebende Betrüger.

Das Gespenst.

Die Reise zur Kaiserkrönung.

Die Braut in Trauer.

E részletes áttekintésben négy csoportban tárgyalom Schiller dráma-terveit: Először összefoglalom azon följegyzéseit, melyek régebbi daraboknak átdolgozásaira vonatkoznak; azután felemlítem azokat a terveket, jobban terv-czímeket, melyekről, épen a czímen kívül, semmit sem tudunk; a harmadik és negyedik csoportban tárgyalom a költőnek terjedelmesebb tervrajzban vagy egyes töredékekben fönmaradt hagyatékát, még pedig előbb a költött és végül a történeti tárgyú terveket.

Jellemző az ifjú Schiller élettapasztalataira és világnézetére, mely utóbbi az embergyülölő vagy legalább ember-megvető Rousseau hatása alatt alakult, — jellemző, hogy az ifjú Schiller Shakespeare drámái közül *Athéni Timont* tekintette sokáig a legkiválóbbinak. Már 1784-ben, 25 éves korában mondja egyik föl-

olvasásában,¹⁾ hogy a német színpadnak még egy nagy hódítást kell tennie; «Athéni Timon» még sohasem jelent meg a német színen, pedig ez a darab szól a nagy angol költő és emberismerő összes színművei közül lehangosabban és legékesszólóbban a szívhez, ebből tanulhatni legtöbb életbölcseiséget. És ugyanazon évi augusztus 24. írja Dalberg Heribert bárónak, a mannheimi színház inténdánsának, hogy Shakespeare Timonját át fogja dolgozni a német színpad számára. Ez átdolgozás nem jött létre, de kétségtelenül 'Timon' érlelte meg a költőben egy önálló darab tervét, melyről Schiller már 1786-ban írja, hogy első felvonásával elkészült; *Az embergyülölő* a címe, de, siet hozzá tenni, Shakespeare Timonjával csak névleg rokon. Valóban csak névleg volt rokon, sőt, a feldolgozott probléma szempontjából a shakespearei darabnak úgy szólván ellentétje, hiszen pontosabb címe *A kiengesztelt embergyülölő* volt. Tehát Schiller világnézete rövid két-három év lefolyása alatt lényeges fejlődésen ment keresztül: a ki 1784-ben még az életbölcseiség netovábbját látta Shakespeare sötét színművében, 1786-ban már az embergyülöllet indokolatlanságának hebizonyítására vállalkozik. De könnyebb volt vállalkoznia, mint a felvetett kérdést megoldani. 'A kiengesztelt embergyülölő' is töredék maradt: 1788. évi júniusban még reméli, hogy őszig elkészül művével, de már ugyanez év augusztusában bevallja, hogy nem tud tisztába jönni eszméjével, és 1790 febr. 14. írja, hogy lemond a darab befejezéséről, mert (november 26.) belátja, hogy 'az embergyülölletnek e fajtája nem alkalmas a drámai feldolgozásra'.²⁾

Mily fajtája? E kérdésre bajos biztos feleletet adni. A töredék hőse, Hutten, nem gyülöli az emberiséget, hanem csak az embereket, kik szeretetteljes, minden jóért és nemesért rajongó szívét megsebeztek. Leányától azt kívánja, hõg ne menjen soha férjhez; tudja, hogy Angela szépsége és műveltsége sok szenvedélyt fog kelteni; követeli, hogy minden kérését visszautasítson; ez lesz az ő bosszúja. De Angela már szeret, és e szerelem azon merész vállalatra bátorítja kerõjét, hogy az embergyülölő atyát megtérítse. Egyebet nem tudunk a cselekvénybõl: sem Hutten embergyülölletének okát, sem megtérésének módját nem ismerjük;

¹⁾ *Die Schaubühne als eine moralische Anstalt betrachtet*, Hempel-nél XIV, 236.

²⁾ Az elkészült töredéket kiadta *Thalia*jában, 1790.

ez utóbbira nézve Körnernek egy megjegyzéséből csak annyit sejtünk, hogy Huttent más fajtájú embergyülölők józanitják ki. Talán Angela kérője játszotta volna az embergyülölő szerepét? Bármint legyen, annyi világos, hogy e tárgy inkább víg mint komoly feldolgozásra ajánlatos, és ezt érthette Schiller, midőn a tervet azon meggyőződéssel tette félre, hogy az embergyülöllet e fajtája a drámai feldolgozásra nem alkalmas.

Csak majd két évtizeddel később, midőn Schiller a weimari színház repertoírja számára ír, fordít és átdolgoz, találkozunk ismét több tervvel, melyek kiválóbb idegen színművek átdolgozásait célozzák: 1802-ben akarja Kalidasa *Sacantala*ját, 1803-ban pedig Sophokles *Oedipus királyát* és Klopstocknak *Hermann csatája* cz. bardietjét a repertoire számára elhódítani. De ezen tervei is tervek maradtak. „*Sacantala*”, azt hiszi, a költemény gyöngédsége miatt nem gyökerezhetnék meg a mai színpadon, de azért is, mert nincs mozgás a darabban: a költő az érzéseket túlságos kényelmetességgel rajzolja, hisz már az éghajlata is nyugalomra csábít. A Klopstock bardietjének átdolgozásától a költő szintén csakhamar elállt; szerinte e darab „hideg, szívtelen termék, valóságos torzkép, mely minden élet és igazság hijával van; és az a néhány megindító jele- nete, melyeket tartalmaz, annyi érzéketlenséggel és hidegséggel van tárgyalva, hogy az ember megbotránkoszik”. Mind a két ítélete alapos és eléggé indokolja lemondását. Hogy az „*Oedipus király*” tervét miért ejtette el, azt nem tudjuk; talán azért, mivel azt hitte, hogy a „*Messinai ara*” magában foglalja azokat a jelességeket, melyek miatt Sophokles tragédiájának bizonyos fokig modernizálását és színre hozatalát kívánatosnak tartotta volt.

Schiller tervei közt találunk egy *Der Hausvater* címűt is. Erről semmit sem tudunk. Minthogy a költő ez időben (1801) Diderot színműveivel foglalkozott, nem lehetetlen, hogy Schiller a jeles francia írónak „*Le père de famille*” cz., Németországban kiválóan nagyra becsült és Lessingtől lefordított polgári drámájának átdolgozására gondolt.*) De e terve összefügghet Robinson

*) Vagy Otto von Gemmingennek a maga idejében igen népszerű drámája: *Der deutsche Hausvater* (1780) lebegett volna szeme előtt? Schiller e darabot fiatal éveiben nagyra becsülte; hisz „*Ármány és Szerelem*” egyes alakjain, főleg a lodyn, világosan felismerhető Gemmingen színművének hatása.

angol utazónak egy feljegyzésével is,¹⁾ kinek Schiller állítólag még 1805-ben is azt mondta volna, hogy belefogott egy drámába, mely Barnwell György történetén alapszik. E Barnwell tudvalevőleg Lillo György leghíresebb színművének, „A londoni kalmár”-nak (1731) a hőse, ki egy gonosz nőnek hálójába kerülve, több bűntettet visz véghez, melyekért a bitón lakol. Lillo darabja az újabbkori polgári drámák őse, mely nagy befolyással volt Diderottra és Lessingre, kik a polgári színművet Francia- és Németországban megalapították. Ez összefüggésnél fogva nem lehetetlen, hogy „A családfő” terve a Lillo és Diderot darabjainak valami kombinációján akart alapulni.

Megemlítem még, hogy Schiller 1801-ben egy *Coriolan*-dráma tervével is foglalkozott, de nem egészen világos, Shakespeare tragédiáját akarta-e átdolgozni, vagy a régi tárgynak önálló dramatizálását tervezte-e.

Ime, Schiller tervbe vett átdolgozásai: hat kísérlet, melyek csak tervek maradtak. Mindegyiknél a szegény német repertoire gazdagítása lebegett főczélképen Schiller szeme előtt, — de csak a Shakespeare „Timon”-ja vezetett, és még ez is csupán lényegesen módosított és szintén csak töredékes eredményre.

Ha már az átdolgozásoknál sokszor homályban marad a költő célja, sőt tárgya, — a második csoportnál egyáltalában csak címek jutottak reánk,²⁾ melyekhez csupán egy-két esetben tudunk biztosabb fogalmakat kapcsolni.

Schiller atyjának feljegyzése szerint³⁾ a költő már 1773-ban, tehát tizenhárom éves korában írt egy színdarabot: *A keresztyének*, mire a fényes ludwigsburgi udvari színház, melyet Schiller többször látogatott, lelkesíthette a fiút. A darab tartalmáról semmit sem tudunk; de Schiller akkori olvasmánya alapján nem egészen légből kapott az a föltevés, hogy a darab tárgyát a keresztyének üldözései a római császárok idejében tették.

Ugyanez évben lépett be Schiller a Károly-Akadémiába,

¹⁾ *Ein Engländer über deutsches Geistesleben, Aufzeichnungen Henry Crabb Robinson's, deutsch v. K. Eitner*, Weimar 1871, 293. l.

²⁾ Egészen reitélyesek a második lajstromból (*Goedeke V, 2, 595. l.*): *Der Genius*. — *Das Kind*. — *Die Stiefmutter*. — *Die Reise sur Kaiserkrönung*.

³⁾ Az öreg Schiller levele költő fiához 1790 márcz. 6. *Goedeke I. 3. l.*

hol, mint még alább látjuk, sokat foglalkozik drámai tervekkel, melyek közül azonban csak egyet dolgozott ki, „A Haramják”-ot. Egy tanuló társának, Petersennek, feljegyzése szerint írt Schiller itt 1777-ben *A vásár* címmel előjátékot is, melyet az intézet növendékei a herczeg születése napján előadtak. A darabka, úgy látszik, tetszést aratott; — egyebet nem tudunk róla.

Épen egy évtizeddel a „Keresztyének” után, 1783-ban, sokat foglalkozik Schiller egy *Friedrich Imhof* cz. színművel, melynek tartalmára vagy tárgyára csak azokból a könyvekből következtethetünk, melyeket e munkája számára a meiningeni könyvtárból kölcsön kért. A jezsuitákról, a bigotismusról, a jellem ritka romlottságáról, az inquisitióról, a bastille történetéről és a játék szenvedélyének áldozatairól szóló könyveket keres a könyvtárban, — úgy hogy ez az „Imhof” valószínűen „Ármány és Szerelem” párja akart lenni. Talán nem véletlen, hogy Schiller e tervét félretette, hogy a „Don Carlost” kidolgozza, melyben az eredeti terv szerint a papság ártalmas befolyását az állami ügyekre és a despotismus gyilkos hatását a családi életre még sokkal erélyesebben akarta pellengérré állítani, mint az a később lényegesen módosított terv alapján kidolgozott szomorújátékban tényleg történt. De persze a „játék szenvedélyének áldozatairól” folytatott tanulmányait teljesen elejtette a költő.

Három évvel később 1786-ban egy *Operettet* írt Schiller,¹⁾ a következő évben Wieland *Oberonját* kezdte opera-szöveggé átdolgozni (egy dalnak töredékei fönn is maradtak), 1801-ben pedig egy *Vígjátékról*²⁾ tesz említést, melynek kidolgozásába azonban nem mer belefogni, mivel érzi, hogy „ez a genre nagyon idegen tőle”. Épen oly keveset tudunk *Die Flibustier*³⁾ cz. tervéről, mely azonban talán egy másik tervével („A hajó”) áll kapcsolatban, melynek tárgyalásánál ezen eszméjére még vissza kell térnünk.

¹⁾ Schiller Huberhez 1786 május 17. *Goedeke* IV, 21. l. Valószínűen ez operettedből való Schiller dala (ha ugyan a Schilleré): „Es tönen die Hörner von ferne herüber”, mely Methfessel Alb. zenéjével igen ismertté lett. Közli *Goedeke* IV, 350. l.

²⁾ Tervrajzát közli *Goedeke* XI, 1, 338.

³⁾ Ezek tudvalevőleg tengeri rablók voltak, kik a XVII. század második felében a nyugotindiai tengerben nagy hatalomra vergődtek. Főhelyük San-Domingo (Haiti) volt. Nevöket talán könnyű hajóiktól (ang. *fly-bonts*, francz. *flibots*) nyerték.

E második csoportnak hét neve tehát üres nevek maradnak, melyekhez, és még nem is mindegyikhez, csak hozzávetőleg kapcsolhatunk a tárgy vagy terv felismerését czélzó néhány megjegyzést.

A homály, mely az eddigi terveket környezi, még azon *költött tárgyú* dráma-terveknél sem oszlik el egészen, melyekről bővebb vagy biztosabb följegyzések maradtak reánk, s melyeket harmadik csoportunkban foglalunk össze.

A legrégebb ide tartozó terv *A nassau deák 1775-ből* való, tehát a költő 16-ik életévéből származik. A Károly-Akadémia fiatal növendéke, daczolva és kijátszva az intézet szigorú törvényeit, sokat foglalkozott a szépirodalommal is és már ez időben felébredt benne a drámaírói hivatottság homályos érzése. „Utolsó kabátját és ingét adta volna szívesen egy kedvező vagy alkalmas drámai tárgyért”, oly nagy volt drámaíró kedve, oly csekély volt tapasztalása és tájékozottsága. Ekkor, 1774-ben, olvasta Goethének épen megjelent Werther-regényét, mely a legnagyobb hatással volt reá, és nem sokára ezután értesült egy Nassauból származott deáknak öngyilkosságáról, kit talán a Werther-betegség fegyverzett föl önmaga ellen. E kettős momentum érlelte meg Schillerben *A nassau deák* cz. szomorújátékot, melyet rögtön teljesen kidolgozott, de nem sokára megsemmisített, bár, mint még később is elismerte, a darab gazdag volt, az érzés első forró melegével tervezett és rajzolt jelenetekben, melyeknek talán még férfikorában is hasznát vehette volna. A színmű cselekvényéről, e cselekvény indokairól, a katastropha alapjául szolgált szenvedélyről azonban semmit sem tudunk.

Néhány évvel később elkészült a költőnek első, teljesen fönmaradt darabja: *A Haramjék*. Ismeretes dolog, hogy e színmű mily fényes diadalt aratott a szinpadon, mennyi elismerésben részesült a kritikában is; kevésbbé ismeretes, hogy több bíráló a darabot erkölcstelenséggel vádolta és hogy Schillert e vád nagyon bántotta. A költő meg volt ugyan győződve e vád alaptalanságáról; úgy tudta, hogy az igazság, melyet mint költő szolgáltatott, épenséggel nem ellenkezik az erkölcs és a pozitív törvény követeléseivel. Mégis szükségesnek találta, hogy nem annyira művét, mint inkább önmagát, a ki ellen a vád voltaképen irányult, teljesen tisztázza és első sorban e szempontból tervezte a *Haramjék második részét*, melyre ismételve visszatér. Először 1784 augusz-

tus 24. írja Dalberg bárónak, hogy most a ‚Haramják‘ második részét szándékozik kidolgozni, mely az első rész szerzőjének teljes apologiája leszen és melyben ‚minden immoralitás a legfényesebb morálba fog feloldódni‘, — és 1785 jul. 3. tudatja Körnerrel, hogy a ‚Haramjához‘ egyfelvonásos utójátékot készül írni ‚Moor rabló utolsó sorsa‘ cízzel. De egyelőre nem lett e darabból semmi, bár a költő folyton foglalkozott eszméjével, mit Streichernek, Schiller ez időben legmeghittebb barátjának egy feljegyzése is bizonyít,¹⁾ mely szerint Schiller még Mannheimban (1784) egy oly dráma tervével foglalkozott, melyben ‚kisértet‘ is szerepelt volna. Hogy e tervet szabad a ‚Haramják‘ második részével kapcsolatba hozni, bizonyítja a költőnek egy 1800-ból származó tervrajza, melynek címe *A gyászos ara* (Die Braut in Trauer) és mely tartalma szerint a ‚Haramják‘ második része.²⁾ A darab cselekvénye nem ítélhető meg biztosan a zavaros és ellenmondásos feljegyzésekből;³⁾ de a költő alapgondolata nem kétséges. Moor Károly, ki a ‚Haramják‘ végén kijelenti, hogy kiszolgáltatja magát a törvénynek, előtünk ismeretlen okokból nem tette ezt, hanem elment a Rajna vidékére, a hol senki sem ismeri, és itt mint Julián gróf új életet kezd, melynek főczélja: nemes és jó tettekkel megengesztelni a megsértett világrendet. A hős megnősült és két gyermeke van, kik a cselekvény megindulásakor már felnőttek. Leánya menyasszony és atyja a legboldogabb ember. Hogy a végzet őt e boldogságban részesíti, ezt Károly bűnbocsánata zálogául veszi. De éppen boldogsága legmagasabb fokán éri őt a nemezis villáma. Fia szenvedélyesen szereti saját nővérét és, úgy látszik, összetűz a vőlegénnyel. E tett vezet, Julián gróf minden erőlködése ellenére, a múltak földérintésére: a hős meglakol régi bűneiért és egész háza megsemmisül. Ennyit sejtetni a feljegyzésekből, a cselekvény egyes részleteire vonatkozó adatok ellenben részben megfejtethetlennel. Hogy Amaliának, Károly ifjúkori szerelmének szelleme szerepelt volna a drámában, azon nem kételkedhetni; de egy helyen Károly testvérének, Moor Ferencznek, szellemét is említi a költő. Schiller annyira nem volt tisztában a cselekvény anyagával,

¹⁾ Schillers *Flucht aus Stuttgart*, 192. l.

²⁾ Bizonyosan azonos vele ‚A kisértet‘ a második lajstromban.

³⁾ Ezek először kiadattak az ágostai *Allgemeine Zeitung*ban, 1873, 283. sz.

hogy az egyik feljegyzés szerint nem leányát adja Károly férjhez, hanem maga akar megnősülni. De az alapgondolat egészen világos: A bűnöst, ki hosszú szerencséjéből biztosságot és békét merít, és az eget kiengeszteltnek gondolja, épen boldogsága legfényesebb perczében sújtja a büntető nemezis.

E gondolatot még egy másik darabban próbálta a költő megtestesíteni, melynek tervrajza, mellékes vonásokat nem tekintve, egészen világos. *Narbonne vagy A ház gyermekei* a címe; valószínűen a kilenczvenes évekből származik. Már a tervrajz első mondata tartalmazza a dráma eszméjét: „A nemezis rávesz egy embert arra, hogy valamely ellensége ellen vizsgálatot indít és hevesen folytat, míg épen ez által saját régóta elfeledett büntette kerül napvilágra . . . A bűnös észreveszi a dolognak e fordulatát és mindenképen azon van, hogy a vizsgálatot megakadályozza; de ez már feltartóztatlan és végül iszonyú felfedezésre vezet”. A cselekvény előfeltétele, hogy Narbonne, egy gazdag és igen tekintélyes, főleg jellemessége és jótékonytsága miatt is polgártársaitól igen nagyra becsült magánzó (valamely francia vidéki városban) meggyilkolta testvérét és megölette ennek gyermekeit, egy fiút és egy leányt, kik állítólag egy tűzvész alkalmával elvesztek. A dráma elején Narbonne, ki eddigi boldogságát egy kedves leánynyal kötendő házassági frigyben meg akarja tetőzni, észreveszi, hogy egy értékes ékszerét, melylyel arájának kedveskedni akart, ellopták. A hős ezen roppantúl felindul és a rendőrségtől kér segítséget. A vizsgálat megindul, eredménye pedig Narbonne teljes megsemmisülése. Kiderül, hogy testvérét meggyilkolta, de kiderül az is, hogy a meggyilkoltnak gyermekei, kiket szintén halálra szánt volt, még élnek. Schiller a fősúlyt azon ellentétre akarta fektetni, melyet a hősnek köztiszteletben álló, minden gyanút eleve kizáró alakja a lépésről lépésre mind jobban kiderülő gázságaihoz képez; valamint a napfényre kerülő büntettek fokozatos láncolatára; a mennyiben előbb az örökség elrablása derült volna ki, utóbb a gyermekek útból eltétele és csak végül a testvérgyilkosság; végre Narbonne azon törekvéseire, hogy, midőn a fenyegető veszély közeledését sejtí, a nemezis útját mindenképen elállni igyekszik.

Kétségtelen, hogy e tervekre Sophokles *„Oedipus királya”* befolyással volt. Schiller nem győzte e tragédia remek szerkezetét bámulni és dicsőíteni. „E napokban — írja 1797 októb. 2., tehát azon időben, midőn a *Gyászos ara, Narbonne, Rendőrség és Messzi-*

nai hölgy terveivel foglalkozott, — e napokban sokat vesződtem egy oly tárgygyal, mely az ‚Oedipus rex‘ természetével birna és a költőt ugyanazon előnyökben részesitené. Ez előnyök megmérhetetlenek, ha csupán azt az egyet emelem is ki, hogy itt a legbonyolódottabb cselekvényt, mely a tragikai alakkal teljesen összeférhetetlen, lehet alapúl venni, minthogy e cselekvény már megtörtént és így teljesen a tragédia előtti időbe esik. Ehhez járúl, hogy a megtörtént tett, minthogy megmásíthatatlan, már e természeténél fogva sokkal borzasztóbb, és [az a félelem, hogy valami megtörténhetett, egészen máskép hat a kedélyre, mint a jövőben megtörténendő tett iránt érzett félelem. Az ‚Oedipus‘ úgy szólván csak tragikai analysis. Minden megvan már és most csak kibonyolódik. Ez a legegyszerűbb cselekvény és a leg-rövidebb időtartam keretében lehetséges, ha az események még oly bonyolódottak és mindenféle körülményektől függők voltak is. Mennyire kedvező mind ez a költőre nézve!‘ De Schiller nyomban hozzá teszi, hogy az ‚Oedipus‘ alighanem fajtájának egyetlen terméke; nem hiszi, hogy kevésbbé mondai korszakból lehetne ily cselekvényt meríteni; főleg pedig bajosnak tartja az ily történetet a jóslat beavatkozása nélkül.

E belátása daczára ismételve tesz kísérletet ily Oedipus-féle szerkezettel. Már *Stuart Mária* is emlékeztet e törekvésére, a *Messzinai hölgy* pedig világosan e szerkezet alkalmazásán alapúl, — e szerkezetet ismerjük fel a *Gyászos arab*ban és *Narbonne*ban is; — e szerkezettel tett kísérletet még egy tervében, melynek címe *A rendőrség* volt és mely valószínűen szintén a kilenczvenes évekből származik. Itt is a dráma cselekvénye előtt elkövetett titokzatos és bonyodalmas büntetteknek kiderítése képezte volna a színmű igazi tartalmát. A nemezis szerepét a rendőrség vitte volna, mely bámulatos üggyességgel és meglepő tapintattal szedte volna széjjel a minden képzelhető bűnből és kihágásból alakult cselekvénynek egyes szálait. Mert a XIV. Lajos korabeli Párisnak lehető teljes képe képezte volna a színmű háttérét. A darab egyik hőségül a költő d'Argensont választotta, ki a XVI. század végén és a XVII-diknek elején Páris főkapitánya és valóban genialis rendőrfőnök volt.*) Ennyiben világos Schiller célja, —

*) Schiller ismerte *H. G. Hoffnak Historisch-kritische Encyclopaedie über verschiedene Gegenstände* stb. (1787, 4 kötet) című művéből, melyről

de a darab cselekvényéről nem alkothatunk magunknak töredékes feljegyzéseiből kellő képet; csak annyit látunk még, hogy a költő oly óriási anyagot akart teljes korpéppé földolgozni e színműben, hogy bajosan boldogult volna vele a kidolgozásnál.¹⁾

A légkörnél fogva, melyben a darab játszott, a terjedelmes előcselekvénynél fogva, melyen a színmű tartalma felépült, ide tartozik még *S. Geran grófné*, kinek XVII. századi történetét Schiller a régi Pitavalból adta ki 1792-ben 'Érdekes jogi esetek gyűjteménye' cz. vállalatában. Husz évi meddő házasság után, mely a rokonok örökösödési reményeit és igényeit a legmagasabb fokra emelte, fiúgyermeket szül *S. Geran grófné*. E gyermeket a rokonok ellopják és halálát híresztelik. De a gyermek életben marad, véletlenül a *S. Geran*-családba kerül s felismertetik, mire a bűnösök meglakolnak.²⁾ A cselekvény elevenen emlékeztet a *Narbonne* cz. tervrajz tartalmára és *A rendőrség* tendenciájára, a mennyiben itt is egy régi bűntett bonyolódott szálainak széjjelbontása képezi a voltaképi feladatot. Ily bűnhistoriák a *Gange grófné* is, kinek története a *Pitaval* gyűjteményének ugyanazon kötetében olvasható, mely a *S. Geran grófné* történetét tartalmazza,³⁾ és *A csaló, ki magát másnak kiadja*, a német Pitavalnak Schillertől előszóval ellátott IV. kötetéből, 1795.⁴⁾

Sőt ugyanezen szerkezettel, bár némileg módosított alakban, találkozzunk Schillernek még egy tervében, mely szintén a kilenczvenes évek végéről, ill. a jelen század elejéről való; czime *A hajó*. E darab eszméje először 1798-ban támadt lelkében, midőn betegségében szórakozásul Niebuhr keleti utazását olvassa. Ekkor veszi észre, hogy oly fölfedező, mint Cook, ki a világot körülhajózta,

1788-ban bírálatot írt a jeni *Literaturzeitungban* (Hempelféle kiadás, XIV. 508. l.) és Merciernek *Tableau de Paris* (Nouvelle édition, Amsterdam 1782) cz. könyvéből.

¹⁾ Nem érdekeltlen, hogy Schiller e tárgyat kettős alakban, komoly színművé és komikai darabbá, akarta földolgozni. L. *Goedeker* XV, 1, 259. l.

²⁾ Kétségtelentül e tervvel azonos a 'Megtalált fiú' cz. terv a költő dráma-czímeinek második lajstromában.

³⁾ *Gange grófné* történetét Houwald Ernő egy novellában dolgozta föl, 1817. (*Werke* III, 38: *Constanze Gräfin von Rossan*).

⁴⁾ Hőse egy Arnold du Thil nevű katona, ki azt hallja, hogy egy hozzá nagyon hasonló katona, Guerre Márton, a csatában elesett, mire ennek szerepét kezdi játszani.

kitűnő epikai hős volna és csodálkozik azon, hogy Goethe nem jött még arra a gondolatra, hogy ily tárgyat feldolgozzon. Goethe egyik leggyönyörűbb levelében (1798 febr. 14) beismeri, hogy Schillernek igaza van, de figyelmezteti barátját arra, hogy a ki ily eposzra vállalkoznék, annak az „Odyssea”-val kellene versenyeznie, — ily verseny pedig eleve is a modern költő kudarczára vezetne. Drámái földolgozásra, ezt jól érzi Schiller, kevésbé alkalmas ily tárgy, mégis, midőn 1804-ben olvassa Rochon Elek utazásait Madagascarban, Marokkóban és az Indiákban, újra felébred régi szándéka és talán ez időből származnak e drámára vonatkozó följegyzései.

A darab feladata szerinte abban áll, hogy a tengeri utazások minden érdekes mozzanatát és az Európán kívüli szokásokat és állapotokat, az ezekkel kapcsolatos eseményekkel és véletlenekkel együtt feltüntesse. A tenger és a hajó tehát a cselekvény háttere, részben színe lett volna, de mégis annyiban befolyással a cselekvényre magára is, a mennyiben ez utóbbinak egyes lényeges momentumai épen csak a tenger mellett és csak messzefekvő tengermelléki tartományokban lehetségesek. A hajó a közvetítő a szereplők közt, egyszersmind a nyugati kultúra és a keleti barbárság közt. A cselekvény maga épen nem világos; csak annyi valószínű, hogy a keleten lakó hős valami szerencsétlen élménye folytán hagyta el Európát, melyhez forró honvágy vonzza. Ez európai történet szereplői azután szintén a keletre kerülnek és így fejlődnek a cselekvény, mely úgy látszik kedvező befejezésre vezetett. Nem lehetetlen, hogy „A hajó” és a már említett „Flibustiusok” tárgyai egyazon cselekvénynek változatai.

Ugyanez időben sokat foglalkoztatta Schillert a spanyol Don Juan mondai története, melyet 1797-ben balladában szándékozott feldolgozni.¹⁾ E régi tárgy és Tieck Lajosnak egy ép akkor megjelent cikke,²⁾ emlékeztették Goethét (1800 auguszt. 1.) egy régi bábjátékra, melyet gyermekkorában látott volt. *A pokol arája* volt a címe, hőse pedig egy szívtelen szép leány, ki kéri kínozza és egymással kiirtatja, míg végre az ördög maga kéri nőül és elviszi. E tárgyra fordította Goethe barátjának figyelmét és Schiller tény-

¹⁾ E ballada néhány töredéke fönmaradt, Goedekénél XI, 216. l.

²⁾ *Poetisches Journal*, Jena 1800. *Kritische Schriften* I, 162: *Briefe über W. Shakespeare*.

leg tervezett egy *Rosamund vagy az ördög arája* című tragédiát, mely 'csupa szenvedély' lett volna, természetesen csak azon boldogtalanok részéről, kikben Rosamund dæmonikus szépsége és bája emésztő szenvedélyt gerjeszt, mert a hős csak követel és ébreszt szerelmet, de maga nem tud szeretni, mert hiúság és önzés jellemének fővonásai. Schillernek a darabra vonatkozó följegyzéseit sajtászerű érzéssel olvassa az ember: ez inkább egy operának vagy balletnek, mint egy drámának a tervrajza.*) Vad állatok, a vad vadászat, egy óriás, a harpyák, felszökellő lángok, kísértetek, felhők, tengeri csodák s nem tudom még mi minden szerepelt volna e tragédiában, melynek alapmotivumát teljesen ama régi bábjátékból vette a költő, úgy hogy az valóban a Don Juan ellen-darabja lett volna, a hogy Goethe nevezi. A tervrajzra vonatkozó följegyzések különben oly zavarosak, hogy Schiller majd mint balladáról, majd mint drámáról beszél a tervezett műről, és nem is valószínűtlen, hogy a költő e népies tárgyat balladává is föl akarta dolgozni. A tervrajz egyes megjegyzései és egy fönmaradt daltöredék különben kétségtelenné teszik, hogy *Az ördög arájára* Bürgernek 'Lenore' és 'A vad vadász' című balladáái is befolyással voltak.

A költött és történeti tárgyú darabok határán áll *A flandriai grófné*, a mennyiben Schiller e tárgyat valószínűen valamely forrásból vette, azonban eddigelé nem sikerült azt felkutatni. A terv 1801 július 4-kéről származik. Egy uralkodó flandriai grófnét házasságra késztenek a viszonyok. Két külföldi kérő hatalmukra támaszkodva, két belföldi kérő csellel törekszik a grófné kezére, — mind a négyen nem szerelemből, hanem egyenesen csak nagyra-vágyásból és hogy a gazdag birtokot hatalmukba kerítsék. A grófné azonban gyűlöli e kérőket, mert már szereti Floriselt, egy nemes család szegény ivadékát, ki viszonozza úrnőjének érzéseit. De a grófné nem nyilváníthatja érzéseit szívének választottja iránt, ki azonban ügyességgel és bátorsággal eltávolítja a kérőket és, mint-hogy ezalatt kiváló szolgálatokat tesz az országnak, minden baj nélkül megnyeri a grófné kezét. A tárgyból valószínűen történeti

*) Valószínűen opera-terv volt is, melyet Schiller Zumsteeg számára írt. De minthogy ez 1802-ben meghalt, a költő félretette tervét. L. *Akadémische Blätter* I, 354 Schubart Lajosnak (az ismeretes költő fiának) levelét Böttigerhez.

jellemű vigjáték lett volna, — a fönmaradt töredékekből nem következtethetni biztosan sem a cselekvény keretére, sem a tervezett darab jellegére. Csak annyi valószínű, hogy Schiller a grófnéban a szerető nőt akarta rajzolni, ki erélylyel és eszélyességgel eltávolítja boldogságának minden akadályát, mire végül a sóvárogva óhajtott czélt eléri. A flandriai grófné és a cellei hercegné rokon alakok, kikkel az ördög arája és Elfride állanak szemben. Amott a szeretettel teljes, forrón érző szív képviselői, ezek a rideg szívtelesség megtestesítői, kik a legszentebb érzésekkel hiú játékot fűznek.

Schiller nem szeretett cselekvényt költeni; e tekintetben, úgy látszik, egy nézetben volt a világirodalom nagy drámaköltőivel, kik mind előszeretettel dolgoztak föl vagy történeti tárgyakat vagy egyéb módon már többé-kevésbé megalkotott, általában adott anyagot. Az antik költőkről nem is szólva, kik úgy szólván magától értetődő dolognak tekintették, hogy drámái műveik tárgyait a nemzet mondai vagy mythikus hagyományából merítsék, mely nekik felig-meddig történet is volt, tudvalevőleg Calderon vagy Shakespeare darabjainak tárgyai is mind többé-kevésbé pontosan és biztosan felkutatott forrásokból származnak. „El vagyok határozva — írja Schiller 1798 január 5. Goethének — ezentúl csak történeti tárgyakat dolgozni föl. Egészen más dolog, a valóságot idealizálni, mint az ideált realizálni; ez utóbbi pedig a költő igazi feladata költött tárgyakkal szemben. Teljesen tőlem függ, hogy egy meghatározott és adott anyagot megelevenítsem, átmelegítsem és úgyszólván kifejlésre segítsem, — míg más oldalról az ilyen anyagnak tárgyilagos meghatározottsága képzeletemet fékezi és önkényemnek ellentáll“. E szempont mellett természetesen a történeti tárgyak szélesebb színhelye, hatalmasabb háttere és magasabb színvonala is kiválóan vonzotta a költőt.

Nem valószínűtlen, hogy Schiller már első drámájának, *A keresztényeknek*, tárgyát a történetből merítette; bizonyosan történeti tárgyú volt második darabja, *Absalon* (1775), melyben a hősnek lázadása királyi apja ellen és tragikai bukása képezte a cselekvény magvát. E tárgy sokat foglalkoztatta Schillert fiatal éveiben, és ismételve találunk czélzásokat Absalon történetére mind ifjúkori beszédeiben, mind a „Haramjában“. De nem tudjuk, elkészült-e Schiller e darabbal vagy csak terv és töredék maradt-e

az. Biztosan tudjuk ezt negyedik drámai művéről, mely *Cosmus von Medicis* történetét tárgyalta.

E drámája megírásánál a véletlennek sajátszerű játéka tréfáltatta meg Schillert. A költő maga mondja, hogy Leisewitznek *Julius von Tarent* (1776) cz., sok tekintetben kitűnő drámája anynyira elragadta őt, hogy ismételt olvasás és szavalás után majdnem szóról szóra könyv nélkül tudta e hatásos tragédiát. De nemcsak elragadta, hanem utánzásra is sarkalta őt e darab. Keresett tárgyat, és ime véletlenül ráakad, valószínűen Vertotnak egy igen elterjedt történeti művében,¹⁾ *Cosmus de Medici* történetének egy epizódjára, mely figyelmét megragadja. *Cosmus* fiai, János és Garsias, gyűlölik egymást és az utóbbi meggyilkolja öcscsét vadászaton. *Cosmus* felismeri a tettet és ugyanazon törrel döfi le gyilkos fiát, melylyel ez testvérét megölte volt. Az ifjú költő rögtön hozzáfog a cselekvény átalakításához, kiegészítéséhez és nyomban a terv kidolgozásához is. De minél jobban halad művében, annál kellemetlenebbül veszi észre, hogy darabja nagyon hasonlít a *Julius von Tarenthez*. Azért kedvét veszve, félreteresi e művét és csak egyes jeleneteket vagy vonásokat használt föl belőle utóbb a *Haramjában*. Sajátszerű játéka volt a véletlennek, mit Schiller természetesen távolról sem sejtett és mit csak a legújabb kutatók derítettek ki, hogy Schiller, Leisewitz darabjának hatása alatt tervezve drámát, véletlenül Leisewitznek forrására, azaz eredeti anyagára bukkant. Természetes, hogy a *Cosmus von Medicis* igen hasonlónak lett a *Julius von Tarenthez*, mert hisz ez utóbbinak tárgya a *Cosmus* története²⁾ melynek feldolgozásakor Leisewitz azért változtatta meg a történeti neveket, mert néhány lényegesebb pontban módosította a történeti hagyományt. Schiller tehát

¹⁾ *Histoire des chevaliers de Rhodes et aujourd'hui de Malte*, 1726, 1772. E munkának 1792-ben megjelent német fordításához Schiller bevezetést írt. Ugyane műből származnak *„A máltai lovagok“* és *„A sárkányviadal“* tárgyai.

²⁾ Leisewitz Reinwaldhoz 1779 decz. 21: *„Darabom első eszméjét I. Cosmus florenzi nagyhercegnek és fainak, János- és Garsiasnak történetéből vettem“*. Úgy látszik e tárgyat magyarázta Schiller neje (*Charlotte von Schiller und ihre Freunde*, 1860, I, 85) a *„Pazzik összeesküvésére a Mediciek ellen“*, mert a költő feljegyzéseiben e tárgynak nyoma sincsen. E félreértést még elősegítette az a körülmény, hogy Schiller ez összeesküvés történetét kiadta.

félretette a tervet, de felhasználta a darabnak egyes részleteit a ‚Haramjában‘; — és tény, hogy a ‚Haramjáb‘ cselekvényének két lényeges mozzanata: a testvéreknek ellentétes jellemökből származó gyűlölete és szerelmök egyazon leány iránt, elevenen emlékeztet ‚Julius von Tarentre‘; sőt ugyanezen alapmotívummal találkozunk utóbb a ‚Messinai hölgyben‘ is.

A ‚Haramjáb‘ befejezése és színre kerülése után Schiller új drámai tárgyakat keres. Dalberg báró ajánlja neki Don Carlos és Conradin történeteit, egyáltalában felhívja figyelmét a német történelemre. Schiller 1783 április 3. késznek nyilatkozik a *Conradin von Schwaben*¹⁾ kidolgozására, de, úgy látszik, a darabnak tervével sem foglalkozott behatóbban. Később, 1803 körül, még háromszor választ tárgyat a német történetből: az egyiknek hőse *Osztrák Frigyes* volt, ki 1322-ben a mühlodrfi csatában ellenfelének, Bajor Lajosnak hatalmába került és adott szavához híven visszatért a fogságba, midőn családját a győztes király elismerésére nem tudta rábírtani;²⁾ — a második dráma, *Rudolf von Habsburg*, Ottokar király bukását (+ 1278) és a habsburgi ház hatalmának megalapítását tárgyalta volna;³⁾ — a harmadik darab tárgyát *Oroszlán Henrik* harca Barbarossa Frigyesel tette volna.⁴⁾ De mind e tárgyak osztoztak a ‚Conradin‘ sorsában: a költő még a terv kidolgozásához sem jutott. ‚Német történetünk‘, mondja Schiller egy alkalommal,⁵⁾ gazdag ugyan nagy jellemeiben, de eseményei túlságosan széjjel esők, és nagyon bajos egyes részleteit főmomentumokban központosítani. Hogy ez ítélete mennyire indokolt, eléggé bizonyítja az a rengeteg német történeti tárgyú dráma, mely a nemzeti szellemnek a szabadságháborúban újra feléledése óta

¹⁾ Klinger Miksa *Konradinját* (1784) valószínűen ismerte Schiller, talán gyermekkori játszótársának Conz Kár. Fülöpnek *Konradin von Schwaben* cz. tragédiáját (1783) is. Azóta megszámlálhatatlanok a német Konradin-drámák. Az utolsó talán a Herrig Jánosé, 1880. — Konradin sorsának első német költői feldolgozása az öreg Bodmernek epikai költeménye, 1771.

²⁾ Kidolgozta Uhland Lajos, *Ludwig der Baiern*, 1819.

³⁾ Sok drámaköltő dolgozta föl. Legismertebbek Anton von Klein (1787), Kotzebue Ágost (1816) és Grillparzer Ferencz (*Ottokars letstes Glück und Ende* 1825) művei.

⁴⁾ Feldolgozták Klingemann Ágost (1809) és Reibisch K. (1843).

⁵⁾ Schiller élete sógornéjától, Wolzogen Karolinától, II, 237. l.

Németországban létrejött, főleg Raupach Hohenstauf-drámái is,¹⁾ melyeket kizárólag e nemzeti szellem türt meg egy ideig a színpadon.

Hasonlóképp járt Schiller az ókori történetből vett tárgyakkal, melyeket szintén mohón felkapott, de csakhamar, bár bizonyára más okokból, ismét elejtett. Már 1788 előtt — ez évben írta lyrai Julianusát, „Görögország istenei“ cz. elegikus hymnusát — foglalkoztatta őt *Julianus Apostata*, kit majd egy eposz, majd egy dráma hőisévé akart tenni. Még 1798-ban is foglalkozik e tárggyal, de nem világos, hogy mily szempontból gondolta feldolgozhatónak. Ugyancsak 1798-ban olvassa Hyginusnak meséit, melyekből *A kezesség* tárgya származik, és azt találja, hogy sok történetet tartalmaz, melyek drámái feldolgozásra alkalmasak: főleg kiemeli *Medea* történetét, melyet azonban, nézete szerint, egész terjedelmében, drámái cyclusban kellene feldolgozni,²⁾ — és *Thyestes és Pelopia* sorsát, melyet „kitűnő tárgynak“ nevez. Ugyan ily nézetben volt Lessing is, ki „Sophokles életében“ megemlékszik e tárgyról. Atreus feltárlja testvérének Thyestesnek ennek saját gyermekeit, mire a bosszút lihegő atya a jóshelyhez fordul segítségért. Itt azt a tanácsot nyeri, hogy gyalázza meg saját leányát Pelopiát, mit Thyestes megtesz. Ez iszonyú frigyből származik Aegisthos, ki utóbb Thyestest borzasztóul megbosszúlta. „Egy meggyalázott királyleány kétségbeesése“, — kiált föl Lessing, — „és egy ismeretlen tettes által! a kiben végül saját atyját ismeri föl! Egy atyjától meggyalázott leány! és bosszúból meggyalázva! meggyalázva, hogy gyilkost szüljön! Mily helyzetek! mily jelenetek!“ De Lessing csak arra akar figyelmeztetni, hogy Sophokles elveszett tragédiája, melynek tárgyát e borzasztó történet tette, mily hatalmas alkotás lehetett; — modern költőnek bizonyára sohasem ajánlotta volna e visszataszító momentumokban dúsgazdag historiát.

Behatóbban foglalkozott Schiller és már némi tervrajzhoz is jutott utolsó két ókori tárgyával. Az egyik *Agrippina* meggyilkolása, a másik *Themistokles halála*. Az első tárgyra Racine „Britan-

¹⁾ Összesen tizenhat dráma 1837—1838, nyolcz kötetben.

²⁾ Ezt megtette Grillparzer Ferencz *Medea*-trilógiájában: *Das goldene Vlies*, 1822. — Már Schiller előtt Gotter Fr. Vilmos (1775) és Klinger Miksa (1787) dolgozták föl *Medea* történetét tragédiákban.

nicsusa' vezette, melyet 1804-ben készült a weimari színpad számára lefordítani.*) Racine művében Agrippina mellékes alak; Schiller-nél ő lett volna a cselekvény hőse, míg, úgy látszik, Britannicust egészen mellőzte volna. Agrippina halála, még pedig halála fia kezétől, Schiller felfogása szerint, a nemezis diadala'; azért talál e tárgyban megrázó tragikumot. Agrippina érdeme, hogy Nero uralkodik; de fia, a mint a trónra jutott, teljesen megfosztotta anyját minden hatalmától és befolyásától. Ezt Agrippina nem tűrheti: inkább ne legyen fia sem császár, ha ő nem lehet császárnő. Ily körülmények közt Nero csak úgy mentheti meg trónját, ha e legveszedelmesebb ellenfelét meggyilkolja. A természet szava keblében egy ideig ingadozóvá teszi a fiút, de végre koronájának érdeke győz a császárban. Agrippina méltó halált szenved, és emeli bukásának tragikumát, hogy a bűnös nő épen annak a kezétől vérzik el, a ki ellen nincs bűne, kinek kedvéért követte el legsúlyosabb tetteit. Főszílyt a Nero jellemére fektetett volna a költő, de sem e jellemzés alapvonásai sem a cselekvény indokai nem ismerhetők fel a töredékes feljegyzésekből.

Egészen más motívum képezte volna a *Themistokles* alapját. A hős hálával tartozik a perzsa királynak, ki a száműzöttet kegyesen fogadta és tisztelete jeleivel elhalmozta, — és elkeseredetten neheztel hazájára, mely oly mélyen megsértette a nagyravágyó államférfiút. Felindulásában késznek nyilatkozott Hellas ellen vezetni a perzsa sereget, — de csakhamar érzi, hogy ez ígérését be nem válthatja: Athén fia nem harcolhat Athén ellen. A perzsa sereg haladó felkészülésével fokozódik Themistokles lelkében szerepe kínos voltának érzése. E konfliktusból a hős csak úgy tud megmenekülni, hogy maga vet véget életének. A darab háttérét a perzsa és görög világ ellentétje képezte volna, melyet Schiller sok epizódikus momentumban is szándékozott föltüntetni. Themistokles tragédiája a költő felfogása szerint a nagyravágyás tragédiája.

Schiller történeti tervei közt is van egy pár, melyekről a történeti eseményen kívül egyebet nem tudunk, sőt egynémelyiknél még ez esemény maga sem állapítható meg biztosan. Ilyen *A veronai esemény* Zsigmond római útja alkalmából. Kegyenczének büntette és a császár szigorú igazságszolgáltatása'. E címmel szerepel

*) E fordítás csekély töredékeit l. Hempelnél XVI, 350.

e terv Schiller naptárában ‚Wallenstein‘ és ‚Stuart Mária‘ közt, — de mind eddig nem sikerült Zsigmond király történetében oly eseményt felkutatni, mely e feljegyzésnek megfeleljene. Lehet, hogy Schiller tévedésből írt Veronát ‚Siena‘ helyett: Sienában történt, 1432-ben, hogy Zsigmond kancellárja, Schlick Gáspár, bűnös szerelmi viszonyba lépett egy előkelő sienai hölgygyel, kinek meghasadt a szíve, midőn szeretője urával együtt Németországba visszatért. E történet világhírűvé lett Aeneas Sylvius ¹⁾ szép műve (‚Euryalus és Lucretia‘ 1444) által, melyet már korán minden európai nyelvre lefordítottak.²⁾ Lehetséges, mondom, hogy Schiller tévedésből írta e sienai történetet veronainak és hogy Euryalus és Lucretia megható sorsára gondolt, csakhogy e történetben ismét semmi nyoma a ‚császár szigorú igazságszolgáltatásának‘.³⁾

Hasonlóképp homályos az *Összeesküvés Velence ellen*, melyről szintén csak Schiller naptárából tudunk. E dráma tárgya valószínűen Bedemar marquis 1618-iki merénylete volt. St. Réal megírta ez összeesküvés történetét, melyet Schiller 1788-ban le is fordított.⁴⁾ Már kétszáz évvel Schiller előtt dramatizálta egy nagytehetségű, de szenvedélyei miatt korán elzüllött angol költő, Otway Tamás (szül. 1651; megh. 1685) e tárgyat leghíresebb színművében ‚A megmentett Velenczé‘-ben (Venice preserved, 1682) ugyanaz a költő, ki Don Carlos történetét is, még pedig szintén St. Réal alapján, színre hozta (1676). Schiller természetesen Otwaynak darabjait nem ismerte.

Teljesen rejtélyes a *Famagustai esemény*. Famagusta Cyprus fővárosa, melyet a genuaiak 1373-ban elfoglaltak. E történeti ténynyel állt-e kapcsolatban az az esemény, melyet Schiller színművé akart feldolgozni, — vagy a sziget történetének valamely más momentumához tartozott-e, — egyáltalában még nem is sejt-hetjük.⁵⁾

¹⁾ A későbbi II. Pius pápa, szül. 1405, 1458 óta pápa, megh. 1464.

²⁾ Magyarra egy névtelen, kinek műve több XVI. és XVII. századi kiadásban maradt fön. Szilády Áron e művet Balassa Bálintnak tulajdonítja.

³⁾ Goedeke különben valószínűnek tartja, hogy Schiller e tárgyat stanzákban írt romantikus költeményben akarta feldolgozni.

⁴⁾ *Geschichte der merkwürdigsten Rebellionen*, Leipzig 1788, I, 107—225, Goedeke IV, 114—179.

⁵⁾ Feltűnő hogy Schiller a *Rosamund oder die Braut der Hölle* cz. tervében e kérdésre: ‚a cselekvény színhelye?‘ azt feleli: ‚Famagusta. —

Vége nevek, épen csak nevek: *A siciliai vecsernye*, Johannes Procida lázadása Anjou Károly és a francziák ellen (1282); — *IV. Henrik vagy Biron*, t. i. Biron lázadása királya, Navarrai Henrik ellen, mely a hőst a vérpadra viszi (1602); a tárgyat Schiller Sully emlékirataiból ismerte, melyeket német memoire-gyűjteményében kiadott; — *Corday Sarolta*, a Marat sokat dicsőített gyilkosa, ki szintén a vérpadon végezte életét (1793) és kinek alakjára egy 1804-ben megjelent tragédia¹⁾ fordította a költő figyelmét; — végre *Monaldeschi*, Krisztina svéd királyné szeretője, ki 1657-ben mint szenvedélyes úrnője féltékenységének áldozata vérzett el.²⁾ E négy dráma-tervről épen csak annyit tudunk, hogy Schiller figyelmét megragadták; komolyan, úgy látszik, sohasem foglalkozott kidolgozásukkal.

Még kevésbé tette ezt Martinuzzi és Attila történeteivel. *Martinuzzi* katastróphájára a weimari herczeg figyelmeztette Schillert. Károly Ágost nagyrabecsülte a költő 'Wallensteinjét', de legközelebbi tervével, Stuart Mária történetével, nem tudott rokonszenvezni. Hogy a költőt e tervéről lebeszélje, nemcsak különféle ellenvetésekkel, hanem egy másik, nézete szerint sokkal kedvezőbb drámai tárggyal is állt elő, t. i. Martinuzzi történetével, melyet Schiller figyelmébe ajánlott. Goethe, ki ez ügyben a közvetítő szerepét vitte a herczeg és Schiller közt, nem osztozott ura véleményében és Schiller sem tudott lelkesülni e tárgy iránt. Nem tartotta Martinuzzi történetét tragikai feldolgozásra alkalmasnak, mivel az 'csupa eseményeket tartalmaz és semmi cselekvényt; azonkívül pedig kizárólag politikai tárgyú'. Ez indoklás alaposságáról eltérhetnek a vélemények. Meggyőződéseim szerint nem is ez okokból idegenkedett Schiller e tárgytól, hanem első sorban és főleg azért, mivel Martinuzzi esete nagyon hasonlít a Wallenstein történetéhez, melynek drámai feldolgozásával csak az imént készült volt el.³⁾

Majorca. Csak a véletlen játéka ez? vagy van valami belső kapcsolat e tervrajz és a 'Famagustai esemény' közt?

¹⁾ Westphalen Krisztinától. Régebbi, valószínűtlen Schiller előtt is ismeretes feldolgozásai a Corday történetének a Zschokke Henrik (1794) és Senckendorf Károly (1797) színművei.

²⁾ Monaldeschi katastrópháját is dramatizálta Zschokke Henrik, 1790, — újabban Laube Henrik, 1845.

³⁾ Heinrich G., *Schiller Martinuzziáról mint drámai tárgyról*. Egyet. Philolog. Közlöny IV, 639.

Szintúgy idegenkedett *Attila* alakjától is, pedig a német lapok 1804-ben azzal a hírrel lepték meg a közönséget, de magát a költőt is, hogy Schiller már ez év őszén elkészül *Attila*-tragédiájával. A költő sohasem foglalkozott e tervvel, sőt úgy nyilatkozott Gries előtt, hogy 'nem is tartja drámai tárgynak'. Ha igaz e nyilatkozata, mit komolyan kétségbe vonok, ez csak azt bizonyítja, hogy nem foglalkozott e tárggyal, azaz hogy nem ismerte *Attila* történetét.¹⁾ Mert bár mennyire nem sikerültek is az újbabkori *Attila*-drámák,²⁾ abban legkevésbé sem kételkedhetni, hogy a nagy hún király katasztrófája nagyon alkalmas arra, hogy egy hatalmas és megrázó tragikai cselekvény tárgyául szolgáljon.

Schiller utolsó éveiből még öt dráma-terv maradt reánk, melyek, úgy látszik, mind behatóbban foglalkoztatták a költőt, mert többé-kevésbé terjedelmes feljegyzésekben, sőt kidolgozott töredékekben fekszenek előttünk. E feljegyzések terjedelme és világossága szerint emlitem fel e töredékeket, a leghomályosabbal kezdve a tárgyalást. Ez a *Clevei* (vagy *Zellei*) *hercegné* vagy *Königsmark gróf*. A történet, mely e dráma cselekvényét teszi, az újkornak egyik legbotrányosabb bűnperéből igen ismeretes. Zsófia, a clevei vagy zellei hercegné, a hannoverai választófejedelem menyecskéje. Férje György Lajos herceg, ki utóbb mint I. György Anglia királya lett, egy ledér udvari hölgy kedvéért elhanyagolja és szívtelen, sértő bánásban részesíti szép és nemes nejét, ki egy időre ugyan meghódítja férjét, de nem tudja a léha és gyöngye bábót tartósan magához kapcsolni. Zsófia, ki különben is igen boldogtalannak érzi magát a feslett erkölcsű Hannoverában, vissza akar térni szüleihez és e tervében Königsmark gróf, ki őt szenvedélyesen szereti, de kinek szerelmét Zsófia nem viszonozza, segítőjeül ajánlkozik. A menekülés terve kitudódik, Königsmark 1694-ben gyilkosok töreitől vérték el, Zsófia pedig fogságba kerül, melyben csak 1726-ban hal meg. Schillernél a szerencsétlen Zsófia lett volna a cselekvény hőse, egy nemes, fenkölt szellemű, mély erkölcsösösgtől áthatott nő, ki környezetét megveti és a maga ellenségévé teszi. ki jogának és ártatlanságának tudatában nem törődik a gyűlölt udvar ítéletével és így maga okozza vesztét, mert kerüli a bűnösösg látszatát. 'Hibája és bűne, mondja Schiller, hogy nem teszi

¹⁾ Talán a 'Nibelungének' tartalmára gondolt?

²⁾ Az elsőt Werner Zakariás írta, 1808.

magát köznapi eszélyességgel a viszonyok urává vagy hogy helyzetét nem tudja ép oly köznapi passivitással és megadással tűrni. Az egyiket vagy a másikat választotta volna egy közönséges természet; de az ő kedélye nem ily természetű. Szép nemes lelke ellenkezik ez állapottal, öntudata és büszkesége pedig nem tudnak beléje nyugodni'. A darab problémája tehát világos, de a cselekvény menetét nem ismerhetjük föl a feljegyzésekből.

Szintén egy kiváló nőalak volt *Elfride* hőse.*) E tárgy, melyet Arany László nálunk, épen társaságunk által jutalmazott költői elbeszélésben dolgozott fel, szintén eléggé ismeretes. Edgar angol király legjobb barátjával, Athelwold gróffal, megkéreti a csodaszép Elfride kezét. De a gróf maga szereti meg a gyönyörű leányt, elhiteti a királylyal, hogy Elfride nem a trónra való, maga veszi nőül Orgar leányát és boldogan él vele távol az udvartól, egy félreeső várában. De Athelwold ellenségei felköltik a király gyanúját, Edgar megjelen a boldog pármenedékében, a megcsalt Elfride a király karjaiba veti magát, Athelwold pedig halállal lakol. Sokan dolgozták föl ez érdekes tárgyat, melynek Elfride alakja és helyzete kiváló vonzóerőt kölcsönöz; de már az első földolgozó, az angol Mason Vilmos (1752), átalakította a mondát: Elfride nem hagyja el férjét, visszautasítja a királyt, többre becsüli Athelwold szerelmét mint a koronát, és midőn Edgar a gyűlölt vetélytárs holttestén keresztül vél Elfride birtokába juthatni, a szerető nő elátkozza a gyilkost és maga vet véget életének. Mason darabján alapszik a német Bertuch Elfride-drámája (1775), melyet Dugonics András 1794-ben *Kún László* czímmel magyarított. Klinger Miksa ellenben (1782) ragaszkodott a mondához: nála Elfride feláldozza férjét, királyné akar lenni és királyné lesz. Schiller valószínűen ismerte Bertuch és Klinger drámáit, és többször tért vissza e tárgyhöz, mert feljegyzései kétségtelenül különböző időből származnak és épen nem egyöntetűek. De annyi világos, hogy Schiller a mondához ragaszkodott, csakhogy a hős alakját és az összes motivumokat önállóan alkotta meg. Athelwold nála az első fényes és kiváló ember, kivel Elfride találkozik és a ki neki hódol. Ezért, hiúságból, másnak hiányában és hogy szigorú atyjának zord házából megmeneküljön, lesz nejevé, nem igaz szerelemből. A visszavonult

*) Forrása Rapin de Thoyras angol története, németül Baumgarten-től. I, 335.

egyhangú élet Athelwold félreeső várában untatja az élvyszomjas, nagyravágó nőt, ki az udvarnál szerepelni kíván; férjének árulása felszabadítja őt összes kötelességei alól. De Edgar alakját is sokkal mélyebben fogta föl Schiller. A király nála jeles fejedelem, ki Athelwoldot szenvedélyes ragaszkodással szereti, Elfride iránt pedig csak lassan gyúl lángra. Barátjának árulása ezért inkább mély fájdalommal, mint haraggal tölti el, és csak növekedő szerelmével növekedő féltékenysége teszi őt Athelwold bírójává, azaz gyilkosává. Elfride királyné lesz, Edgar megbánja tettét, szomorú kilátások, e szavakkal szakadnak meg Schiller feljegyzései.¹⁾

A mily érdekes e dráma-terv, még sokkal érdekesebb és értékesebb *A máltai lovagok* terve, melylyel Schiller 1788 óta egészen haláláig ismételve foglalkozott. Sokáig ingadozik e tárgy és a Wallenstein sorsa közt, és csak hosszas habozás után győz ez utóbbi. De a mint Wallensteinjét, a mint azután általában valamely drámáját befejezte, nyomban feltűnik e kedves eszméje, és még színműveinek kidolgozása közben is újra meg újra felvillan lelkében *„A máltai lovagok”* tárgya. Feljegyzései igen terjedelmesek, oly terjedelmesek, hogy újabb költők ismételve könnyű feladatnak tekinthették a nagy költő tervének kidolgozását,²⁾ — de műveik eléggé mutatják, hogy a genie terveit csak a genie tudja megvalósítani. Schiller a nyolczvanas évek óta igen behatóan és fokozódó lelkesedéssel foglalkozik a görög drámával; e kutatásainak és tanulmányainak e töredék első gyümölcse. *„Egészen görög formában, Aristoteles schemája szerint, kardalokkal és felvonásokra nem tagolva”* akarja kidolgozni e tervet, melynek heroikus cselekvényét, heroikus jellemeit és magasztos eszméjét nem győzi hangsúlyozni. A cselekvény csakugyan igen heroikus és mégis nagyon egyszerű. La Valette a rend nagymestere, ő a cselekvény közép-pontja. A törökök körülzárják Maltát és ostromolják St. Elmo erődöt, melyet a rendnek minden erkölcsi és anyagi erejével meg kell tartania,³⁾ míg a spanyol segédcsoportok megérkeznek. De a rende

¹⁾ L. e tárgyról, forrásáról és összes feldolgozásairól a Dugonics *Kún Lászlójának* kiadásához (Budapest 1885) írt bevezetésemet.

²⁾ Notter Frigyes (*Die Johanniter*) 1865; — Meyern Gusztáv 1876; — Bulthaupt Henrik 1884.

³⁾ A st. elmoi őrség tagja volt Marquis Posa is, a *Don Carlos* nagyszerű alakja.

a magasztos föladat teljesítésére alig alkalmas, mert hűtelen lett önmagához: egyenetlenségek, nemzetiségi surlódások, léhaság és fajtalanság aláásták erejét. La Valette most kettős feladatot tűz maga elé: S. Elmo védelmére kell kényszerítenie a lovagokat, de újjáteremtenie, régi magasztosságára vissza is vezetnie a rendet. E kettős feladat egyszersmind feltételezi egymást: S. Elmo csak úgy tartható meg, ha a rendben a régi szellem újra uralkodóvá lesz; e szellem felköltésére pedig az erőd sorsa a legbiztosabb eszköz. La Valette ezt jól belátja és e szellemben cselekszik. Magatartása nagy elégedetlenséget szül a lovagokban. Szívtelenséget látnak a nagymester azon elszántságában, hogy a rend legjobb tagjait elvérezteti S. Elmo alatt; szívtelenséget azon szigorúságában is, melylyel a régi tiszta erkölcsök helyreállítását követeli, — éppen most, midőn a fenyegető vésznek, úgy vélik, elnézésre kellene őt birnia a lovagokkal szemben. Lázadás készül, Montalto árulóvá lesz, a többiek Romegas vezetése alatt megtagadják az engedelmességet. La Valette nem ingadozik, nem tágit. Tudja, hogy a lovagok be fogják látni, hogy nem szívtelenség, hanem egy nagy eszme vezérelte őt, melynek a legdrágábbat is, mit e földön szeretett, áldozatul hozza, saját fiát. Midőn a rend tagjai megtudják, hogy St. Priest, a rend díszje és virága, ki utóbb St. Elmo alatt elesik, a nagymester fia, mély fájdalommal belátják tévedésöket, mindnyájan a fontos erőd védelmére sietnek és a régi nagy szellem visszatér a kül- és bel-ellenségek által a gyalázatos megsemmisülés örvényére jutott lovagrendbe.

„Aeschylosi nagyságtól áthatott tragédiát” láttak sokan e tervben,^{*)} és e felfogás valóban nem egészen alaptalan. A darab a heroismusnak nagyszerű dicsőítése lett volna, melyet Schiller páratlan pathosza bizonyára megragadó költői alkotássá tesz. Csak férfiak szerepeltek e műben, a mi eléggé bizonyítja annak a sokat ismételt állításnak nevetséges voltát, mintha Schiller szerelem nélkül nem képzelhetett volna színművet, és mintha Max és Thekla vagy Rudenz és Bertha szerelmét csak a közönség gyengébb részének kedvéért vette volna föl színműveibe. „A máltai lovagok” tervrajza igen terjedelmes, de még sem elég világos, és nem valószínűtlen, hogy a költő a kidolgozásnál még módosította volna eredeti intenczióit. La Valette a darab hőse, és tény, hogy

^{*)} K. Hoffmeister, *Schiller's Leben* Stuttgart 1839, IV, 123., 1. és mások.

tragikai konfliktusba jut: egy oldalról lágy apai szíve, mely a legmélyebb szeretettel kapcsolja fiához, más oldalról a kötelesség szava, mely őt a rend régi magasztos és tiszta szellemének újjáteremtésére készíti, — e kettős feladat kizárja egyik a másikat: csak a rend feladásával mentheti meg fiát, csak fia feláldozása teszi lehetővé a lovagrend újjáteremtését, azaz fönmaradását. La Valette a kötelesség magasztos szavára hallgat és áldozatul hozza fiát. Ez heroikus tett, de nem tragikus, mert a nagymester a rend élén marad, a rend tagjait fogadja fiaivá és nagy eszméjének győzelmében vigasztalást talál a szenvedett nagy veszteségért.

A költő utolsó két terve a trónkereső problémájával foglalkozik: Warbek és Demetrius e szempontból rokon, de alapjukban eltérő, sőt ellentétes alakok.

Stuart Mária története vezette őt a *Warbek* tervére.*) A cselekvény történeti vonásai ismeretesek. Ismeretes dolog, hogy III. Rikárd angol király, a Shakespeare egyik legnagyobb tragédiájának hatalmas hőse, IV. Eduardnak két fiát, Eduardot és Rikardot, a Towerben meggyilkoltatta, és hogy a véres zsarnok után a Lancaster-háznak egy ivadéka, VII. Tudor Henrik, került Anglia trónjára. De IV. Eduárd nővére, Yorki Margit, Burgund uralkodó hercegnője, bosszút forralt a lancasteri király ellen és oda törekedett, hogy Henriket trónjától megfossza. Bosszújának eszköze egy Osbek Péter nevű csaló volt, ki, Margit segítségével, mint IV. Eduardnak ifjabbik fia, mint Yorki Rikárd herceg trónkeresőképen fellépett. E csaló Warbek, kit Margit 1492-ben ünnepelesen elismert testvére fiának és sereg élén Angliába küldött. De itt a fegyverek szerencséje nem kedvezett Warbeknek, ki maga is VII. Henrik király kezébe került és 1499-ben a vérpadon végezte disztelen pályáját.

E férfiút választotta Schiller drámája hőséül, de természetesen átalakította alakját. Egy közönséges csaló nem számíthat rokonszenvűnkre, — a költőnek azért mindenk előtt oly vonásokkal kellett hőstét felruháznia, melyek őt szeretetűnkre méltóvá tegyék. Margit mint bosszúja eszközét akarja Warbeket használni, csupán e célból ismeri el és kizárólag e célra szerepelteti. De Warbek nem akar eszköz lenni; Margit gyámkodása sérti férfi

*) Schiller főforrása Rapin de Thoyras angol története volt, németül Baumgartentől, III, 681.

jellemét, és a hercegnő csakhamar észreveszi, hogy ő lesz a hatalmas ember eszközévé. Warbek a trónra hivatottnak érzi magát, férfias elszántsággal halad pályáján és büszke pártfogójának akaratára ellenére megnyeri a Margit közel rokonának, egy királyi vérből származott hercegnőnek szerelmét. Margit és Warbek mind nagyobb ellentétbe jutnak egymással, míg végre a hercegné ünnepélyesen szakít terveinek fellázadt eszközével és alávaló csalónak bélyegzi a trónkeresőt. De ép akkor kiderül, hogy Warbek IV. Eduárdnak természetes fia, ki mint ilyen mégis fel van jogositva atyja örökére. A trónkeresés problémája tehát voltaképen a színmű cselekvényén túl fekszik; a dráma maga inkább a Margit és Warbek harca, melyben a férfi erélye és öntudata győz. A cselekvényt alig vitte volna Schiller e tervrajz szerint keresztül. A mennyire följegyzéseiből ítélhetünk, hiányzik e cselekvényből a drámai összeütközés igazi magva, melyet a költő maga ismételve a színmű „punctum saliens”-ének nevezett. Warbek vonzó alak és az olvasó érdeklél és rokonszenvvel követi a hősnek emelkedését; de nagy baj, hogy a cél, melyért küzd, a messze jövőben fekszik, és hogy mindenki tudja, hogy e célját el nem éri, — Schiller terve szerint annál kevésbé érheti el, mert a költő még avval is bonyolódottabbá teszi műve szerkezetét, hogy IV. Eduard idősbik fiát, Plantangenet Eduard herceget, tényleg felkölti halottaiból és Warbek versenytársává teszi. Azért nem is fájlalhatjuk nagyon, hogy Schillernek e színműve terv és töredék maradt.

Annál nagyobb veszteség az irodalomra nézve, hogy Schiller utolsó drámaterve, *Demetrius vagy A moszkvai vérnász*, csak terv és töredék maradt. E tragédia felfogás, szerkezet és kivitel tekintetében — a mennyire a fönmaradt följegyzésekből és töredékekből ítélhetni, — kétségtelenül Schiller leghatalmasabb drámai alkotása lett volna. Még töredékeiben is imponáló mű, melynek egyes részletei bámulattal töltik el az olvasót. Nincs Schillernek darabja, nincs az újabbkori irodalmakban Shakespeare óta tragédia, mely nagyszerű felfogás, művészi szerkezet, mély lélektani indokolás tekintetében e kolosszális romokkal versenyezhetne.

A történeti hős *) itt is közönséges csaló, vakmerő kalandor. IV. Iván cár 1584-ben meghal és utódja I. Feodor lesz, kinek

*) Schiller forrásait felsorolja Boxberger a stuttgarti Schiller-kiadásban, VIII, 284.

sógora Boris Godunow oly befolyásra jut, hogy a császár halála után (1598) ő lép a Rurik trónjára. Hogy jól kiszámított tervében semmi se akadályozhassa, I. Feodor öcscsét, Demetriust, már 1591-ben meggyilkoltatta, a czarewits anyját, Marfát, pedig kolostorba záratta. Boris Oroszország ura, még pedig jó ura, ki igazságossággal és bölcsességgel törekszik múltját elfeledtetni és jóvá tenni. Ekkor 1603-ban lép föl egy Otrepjew Gergely nevű fiatal szerzetes, ki az állítólag meggyilkolt, de a csalónak elbeszélése szerint csodálatosan megmenekült czarewitshez és ennek atyjához, IV. Ivánhoz nagyon hasonlít, mint Demetrius herceg. A trónkövetelőnek főleg a lengyel nép és a jezsuiták segítségével sikerül nagy pártot szereznie, mire 1604-ben sereg élén orosz földre lép. Itt a nép ujjongva fogadja, a fenyegetéseitől megrémült Marfa elismeri, a nemesség egy része pártjára áll. A két trónbitorló közt csatára kerül a dolog: Boris győz, de 1605-ben rövid betegség után meghal. A nép ebben isten újját látja és nagy lelkesedéssel megkoronázza a kalandort Moszkvában, 1605. De most gyorsan megfordul a koczka. A lengyelek roppant befolyása feldühíti az orosz nemességet, mely Demetriust 1606 május 17. meggyilkolja. Az összeesküvés feje, Wassilij Iwanovits Schuiskij, lép mint IV. Wassilij a trónra.

E tárgyra egy weimari udvari esemény vezette a költőt. A herceg legidősb fia, Károly Frigyes, nőül vette Mária Paulowna orosz nagyhercegnőt, az 1801-ben meggyilkolt Pál czárnak leányát,¹⁾ mi az egész weimari közönségnek és így Schillernek is figyelmét Oroszországra és az orosz történetre fordította. Nagy Péter alakját, kit Körner drámai hősül ajánlott Schillernek, mellőzte a költő és helyette Demetriust választotta,²⁾ kinek története nem tartozott akkor az ismertebbek közé. Természetesen át kellett alakítania a hősnek alakját és sorsát, mely utóbbi különben még ma is sok tekintetben oly homályos, hogy a tudományos történetíró sem tárgyalhatja összefüggően, a nélkül, hogy a hézagok kitöltésére és az ellenmondások eltávolítására önálló feltevésekhez ne forduljon. A Demetrius történetének költői megalakítása maga is Schillernek egyik legremekebb alkotása.

¹⁾ Mária 1804 november 9. érkezett Weimarba, hol a színház Schillernek *Die Huldigung der Künste* cz. szép alkalmi darabjával fogadta.

²⁾ Kidolgozásához hozzáfogott 1804 márcz. 10.

Schillernél Demetrius a legmélyebben meg van győződve arról, hogy ő Iván czár fia; oly bizonyítékok, melyekhez kétség nem fér, döntik el számára és a közönség számára származásának igaz voltát. A lengyelek első sorban politikából, de bízva őszinte aszában és nemes egyéniségében is, melléje állnak; a zendomiri hatalmas vajda sereget gyűjt számára; leánya, a szép és okos Marina, arája lesz. Oroszországban is tárt karokkal fogadja a nép; Marfa sejti, hogy nem az ő fia, de kitörő örömmel fogadja benne szenvedéseinek megbosszúját; a czár érzi, hogy véres tetteiért lakolnia kell és a nemezis eszközét ismeri fel Demetriusban. A csata kockája Boris ellenére dől el és a czár maga vet véget életének. Most Demetrius az ország császára; a kik származásában kételkedtek, megnyeri őket a hősnek szerencséje és még inkább nemes gondolkodása, nyílt homloka, jóságos szive. Még csak egy nagy lépés van hátra, — Demetrius várja anyját: ha ez őt nyilvánosan fiának ismeri el, semmi sem áll többé útjában. Ebben a perczen, szerencséje és diadala tetőpontján lép elébe egy ember, ki szolgálatai jutalmát kéri tőle: ő gyilkolta meg IV. Iván fiát, és mivel Boris megtagadta tőle a követelt bért, ő nevelte fel a szerzetes Gergelyt czarewitszé, ő látta el azokkal a bizonyítékokkal, melyeken czári léte nyugszik. Tette ezt, hogy bosszút álljon Borison és kiváló jutalom reményében. E hír kiforgatja Demetriust egész lényegéből; visszafordulna, de késő; sorsának kerekét nem állíthatja meg forgásában. Kétségbeesésének, örült fájdalmának, rémülésének első tette, hogy a csalót, ki őt csalóvá tette, leszúrja. Most megjelen Marfa, ki első pillanatra látja és érzi, hogy Demetrius nem az ő fia. A hős nem is mint ilyen kéri elismerését: hanem emlékezteti őt szenvedéseire, szegénységére, megrontott életére; bosszút, fényt és hatalmat ígér neki, és Marfa elismeri a sors kegyenczét, kit az ujjongó nép nagy lelkesedéssel megkoronáz. De a hős békéje, biztonsága, önbizalma oda. Gyanakvó, erőszakos, kegyetlen lesz. Míg hite jogában gyökerezett, varázs hatalommal hódította meg az embereket és a viszonyokat, — a mint saját magában nem hihet többé, a siker is elpártol tőle. Most minden elejtett szótól, minden kétes mosolytól félti koronáját. Jóltevői, a lengyel főurak, előállnak követeléseikkel; az oroszok zugolódznak; neje Marina gúnyos kacajjal kijelenti, hogy csalónak tartja s mindig annak tartotta, és hogy nem szerelemből, hanem csak a czári koronáért kötötte a saját sorsát az övéhez. Így a maga

teremtette viszonyok és lelkének háborgása ijesztő gyorsasággal tolják őt lefelé azon a lejtőn, mely a megsemmisülésbe visz.¹⁾

E terv volt a költő utolsó műve; Marfa hatalmas monologja, melyben szenvedéseinek megbosszúlját kitörő lelkesedéssel üdvözi, voltak az utolsó sorok, melyeket Schiller leirt. Nehány nappal később kiszenvedett. Mint minden kész művének tervrajza, úgy a Demetriusé is egy egész könyv. Schiller bámulatra méltó szorgalommal tette meg mindig előtanulmányait; átkutatta a forrásokat, tanulmányozta a kor történetét és műveltségét, a nép szokásait és eszejárását; gyűjtött mondákat és példabeszédeket, hogy teljesen otthonos legyen tárgya világában. A cselekvény egyes szálait és momentumait hasonló pontossággal és kitartással tette minden oldalról megfontolása tárgyává. Előre felvetette az ellenvetéseket és törekedett őket megczáfolni; megkísérelt különböző indokolásokat és csak hosszas gondolkodás után határozott. Schiller példája legjobban mutatja, hogy a legnagyobb lángész sem alkothat maradandót mélyre ható tanulmány és lankadatlan munka nélkül, — de terveinek újabkori feldolgozásai arról is meggyőzhetnek, hogy a legnagyobbszerű elmunkálatok alapján sem alakulhat nagy alkotás elsőrangú hivatottság nélkül.

HEINRICH GUSZTÁV.

Martialis IV. 56.

Mert nagy ajándokokat küldsz vénhedt s özvegyi népnek,²⁾

Bőkezűnek nem mond senkise, Gargilián.

Nincs szennyesb, nincs semmi oly ocsmány, mint te magad vagy,

A ki ajándoknak hívod e csalfa fogást.

Ily ravaszúl ámitja mohó halakat meg a horgász,

Így a csalétekkal fogjuk a dőre vadat.

Hogy megtudd, mi a költekezés s a valódi pazarlás,

Megsugom őszintén, Gargilián, *nekem* adj!

Ford. ifj. R. E.

¹⁾ Schiller töredékét kidolgozták Maltitz Gotth. Ágost 1817, Grimm Hermann 1853, Kühne Gusztáv 1858, Laube Henrik 1870. Önálló Demetrius-dramát írt Hebbel Frigyes (1863), de nem fejezhette be ez értékes művét. Demetrius nejét, ki utóbb egy második hamis Demetriusnak is lett nejévé, tette Mosenthal Samu *Maryna* cz. tragédiájának (1871) hőségé.

²⁾ Gazdag aggoknak és özvegyeknek kegyébe ajándokokkal igyekeztek jutni a római naplopók, bőkezűeknek színlelve magukat, csak azért, hogy majdan az örökséghez jussanak.

SCHILLER HAZÁNKBAN.

Első pót-lék.*)

I.

Amália. — Helmeccy, Aurora.

Die Kindesmörderin. — Toth Sándor, Regélő 1875.

Die Blumen. — Szentmiklósy, Hébe.

An Minna. — Szenvey József, Koszorú. (Szépliter. Ajánd.)

An einen Moralisten. — Szenvey József, Koszorú.

Resignation. — Tar Mihály és Harkovits József, Koszorú.

An Emma. — Névtelen, Koszorú.

Des Mädchens Klage. — Högyesi István, Koszorú.

Der Jüngling am Bache. — Schittensam József, Hasznos Mulaságok.

Hoffnung. — Szenvey, Koszorú.

Alpenjäger. — Szenvey, Koszorú.

Dithyrambe. — Szász Károly, Kisf. Társ. Évlapjai 1883.

Sehnsucht. — Szenvey.

Die Theilung der Erde. — Emödy, Méh. — Györy Vilmos 1862.

Hero und Leander. — Jeszeney Oszwáld, Koszorú.

Der Handschuh. — Fidler Ferencz.

Das Lied von der Glocke. — Gáspár Imre 1881.

Macht des Weibes. — Szenvey, Honi Vezér 1836. — Fidler F.

Der spielende Knabe. — B. . . , Felső-Magyarosz. Minerva. — Szenvey, Koszorú. — T. K., Méh.

Jetzige Generation. — M. S., Méh.

An die Muse. — Kolmár József, Tanuló Ifjúság Lapja 1870.

Die Philosophisen. — Farkas Antal, Tan. Ifj. Lapja 1870.

Die Gunst der Musen. — Farkas Antal 1871.

Quelle der Verjüngung. — Farkas Antal 1871.

Erwartung und Erfüllung. — Tandlich Márton 1871.

Die Räuber. — Darvai János, mutatvány Orpheus.

Cabale und Liebe. — Egressy Gábor (lásd Márki cikkkét: Schiller magy. fordítói).

Die Jungfrau von Orleans. — Komlóssy Ferencz (nemz. színház).

*) A köszönettel vett közleményeket úgy adom, a mint kaptam. Kérem t. olvasóimat, hogy folytassák közléseiket, melyeket azonban ezentúl, az ismétlések kikürtülése végett, a közlők említésével ugyan, de összevonva fogok közzétenni.

<p><i>Fiesco.</i> — Kovács Ferencz <i>Don Carlos.</i> — Bárány János <i>Die Räuber.</i> — Darvai János</p>	}	<p>Az Orpheus „literaturai tudósít- tásaiban” mint „elkészült”-ek említetnek meg. NAMÉNYI T. LAJOS.</p>
--	---	--

II.

Die Blumen : Szentmiklóssy A., Hébe.
An Minna : Szenvey, Koszorú, Széplít. Ajándék.
An einen Moralisten : U. a., u. o.
Enmához : Névtelen, u. o.
Der Alpenjäger : Szenvey, u. o.
Hoffnung : U. a., u. o.
Hero und Leander : Jeszeney O., u. o.
Der spielende Knabe : Szenvey, u. o. és B.***, Felsőm. Minerva.
Resignation : Tar Mihály. — Harkovits József.
Der Jüngling am Bache : Schittensam Józs., Haszn. Mul.
Die vier Weltalter : Szenvey, Auróra.
Der Abend : Szentmiklóssy, Koszorú.
Des Mädchens Klage : Hógyesi Istv., u. o.
Schillerféle epigrammok : Szerényi, Aspasia.
Fros : Gróf Dessewffy Józs., F. M. Minerva.
Der Markt : Szentmiklóssy, Koszorú. ZIMÁNYI JÓZSEF.

III.

Hoffnung : Szenvey J., Koszorú 1839, 56. l. (nem Fidler).
Der Alpenjäger : Szenvey J., Koszorú 1828, 187. l. (nem Fidler).
Hero und Leander : Szenvey J., Koszorú 1828, 177. l. (nem Fidler).
Das Lied von der Glocke : Berczik Árpád, Thalia 1862, 85. l.
Der spielende Knabe : Szenvey J., Koszorú 1828, 188. l. (nem Fidler).
Don Carlos : Szenvey J., mutatóvány az I. és II. felvonásból, Koszorú 1839.
Goethe és Schiller Epigrammái ford. Csalomjai (Pajor István), Ballassa-Gyarmat, 1883. Schillerből 30 epigramma (Die zwei Tugendwege. — Weibliches Urtheil. — Die verschiedene Bestimmung. — Das Belebende. — Der Meister. — Die moralische Kraft. — Das Werthe und Würdige. — Jetzige Generation. — Das eigene Ideal. — Der Schlüssel. — Mein Glaube. — Inneres und Äusseres. — Freund und Feind. — Die idealische Freiheit. — Die drei Alter der Natur. — An den Dichter. — Der Gürtel. — Das Kind in der Wiege. — Zenith und Nadir. — Das Unwandelbare. — Theophanie. — Der Naturkreis. — Erwartung und Erfüllung. — Der Vater. — Liebe und Begierde. — Das Verbindungs-

mittel. — Der Zeitpunkt. — Der Kunstgriff. — Wissenschaft. — Kant und seine Ausleger.), — melyeket, az előszó szerint, «egy-kettő kivételével Gaal Mihály úr fordította le elsősleg, jól gyakorlott tollal és barátságosan nekem ajánlva közlé a Nógrádi Lapok 1879-diki folyamában».

Der Taucher: Szász Károly.

Die vier Weltalter: Váró Ferencz.

Berglied: Vargha Gyula.

An einen Moralisten, Szenvey J., Koszorú 1828 (nem Fidler).

An Minna: U. a., u. o.

Die Führer des Lebens: Hrabowszky Dávid. Koszorú 1828.

Die Bürgschaft: Jámbor Pál, Honderd 1845. márcz. 11.

Szerelem és nagylelkűség: Szilágyi Sándortól, Regélő és Divatlap 1842.

Schillerről:

Ármány és szerelem előadásáról a német színházban (Devrient mint Ferdinand): Közlemények az Élet és tudományok köréből, szerk. Kovácsóczy, 1841, 98. sz.

Turandot fordításáról, Csató Pál, Kritikai Lapok, 1836, 7. füzet.

Über Schiller, Iris, 1826, I. 217. l.

Goethe és Schiller, Hasznos Multságok, 1839, I. 204. l.

Márki Sándor, Schiller magyar fordítói. Koszorú 1883, 7—8. sz.

HEINRICH GUSZTÁV.

IV.

Europai híres Zsiványok, Utonállók, Tolvajok, Gyilkosok, Haramiák, Lázzadók és Pártütők tüköre, melyet Schiller Fridrik írásaiból fordított Czövek István 8-r. 1817. 2 Darab, annyi mettszett képpel 3 frt. [1. Hasznos Multságok 1822. II. nro 5. mellékleten.]

A Hegyi Tolvajok v. Latrok. Szom. j. 5 felv. szerzette Schiller, ford. Nagyréti Darvas János. T. N. Abaujmegyének Ord. Szolgabírája, Pesten. Nyomt. Trattner M. betűivel, 1793.

A haramiákat nem 1809. ápril 29-én adták először Pesten. Adtak ugyan azon a napon Mérey Sándor fordításában egy ilyen című darabot, de ez következetesen mint 3 felvonásos vigjáték szerepel. Nem lehet tehát egy a Schiller darabjával. — *A haramiákat Moor Károly* címmel Darvas János fordításában először 1810. február 23-án adták. Egypár-szor *Tolvajok* címen. [Összesen 1810-ben 5-ször és 1814-ben 2-szer játszották.] Minek fordította volna le Mérey Sándor, mikor nyomtatásban mind a Barcsai, mind a Darvas fordítása már rég megjelent?

A Haramják. Ford. Schedel F. J. [Bírálat, egy névtelentől, Tudományos Gyűjtemény 1824. II-k. 86—102. l.]

Fiescot «legelőször» Budán adták 1836. aug. 27., mint ez határo-

zottan föl volt akkor említve, *Nagy Ignác* fordításában. [I. Honművész 1836. II. f. 543 és 558—59. l.]

Fortély és szerelem. Szom. j. Schiller Fr., ford. Vass István [I. Könyves Játéksz. Koszorú]. Először adták Pesten 1810. november 9-én.

Cselszövény és szerelem. Ford. *Bartsai László* [I. Honművész 1836. I. f. 231 lap].

Stuart Máriát Déry István fordításában már 1835. június 20-án adták elő első ízben Budán.

Orleansi szűz ford. *Komlossy Ferencz* [lásd •Tek. Nemes Pest vármegye játékszini könyvtára• című jegyzékben (Megyei levéltár) és Könyves: •Játékszini Koszorú•-ját]. Először adták 1834. október 22-én Budán.

Atya és vőlegény egy személyben. Picard-Schiller után ford. *Éder György*. [Pesten. Játéksz. Könyvt.] Budán először 1836. nov. 29-én.

Szenvey József Schiller-fordításairól, Toldy Ferencz rövid jelentése. [Felső-Magyarországi Minerva 1828. februáriusi füzet.]

Schiller-fordítások. Toldy levele *Kazinczyhoz* a saját és *Puky József* Schiller-fordításairól. [Kazinczy F. levelezése *Kisfaludy K*-lyal és ennek körével XLV-ik levél 85-ik lap.]

BAYER JÓZSEF.

V.*)

M i n á h o z .

Álom ez vagy káprázatok?
S tán köd üli szememet?
Mina ment itt, s ott halad Ő
És nem ösmer engemet.
Léha balgáktól környezve,
Büszkén legyezi magát,
Ah mi hiú! ah mi csalfa!
Nem! nem! Minám nem lehet.

Kalapján a toll lengedez,
Kéblén a csipke fodrok
Díszelegnek, mit én adtam
Súgják: •Mina emlékezz!•

*) E hatvan évvel ezelőtt készült fordítást *Karacs Terés* érdemes írónknk küldötte be hozzánk Békésről, a következő megjegyzéssel: •Ezt egy fiatal leány fordítá, ki Schiller műveit gyönyörrel olvasá és mert kontárkodni annak átfordításával, csupán azért, hogy németül nem értő barátnói osztozhassanak gyönyörködésében. Szerk.

Kertemben ápolta virágim
 Keblét, haját ékítik,
 Ah a keblet! a hűtelet!
 S az most is üdén nyílik.

Menj a csábok sikos útján,
 Menj! s feledj el önökre.
 A léháknak játékbábja, —
 Nem élsz már e hű szívbe.
 Menj, s ne gondold e kebelre,
 Ez elég nemes arra,
 Hogy viselje a csalódást,
 Melyből későn ocsúda.

Külbáj rontá meg a szíved,
 Arczod leplezd, leplezd le!
 Összeomlik deliséged,
 S rózsás szíved enyészve.
 Lepkeszárnyú széptevőd majd
 Nyalánk verébként elszáll.
 Hű barátod kit mellőztél
 Előre ettől félt már.

Romhalmaz a délczeg termet,
 Állsz mint *váz* elhagyatva,
 Pusztul víruló tavaszod,
 S búsan sohajtod vissza.
 Mert ki egykor pille módra
 Szédett tőled csókokat,
 Sorvadtt alakodat látva,
 Kikaczagja multadat.

Szépség rontá meg szívedet,
 Arczod szirma hervatag,
 Tested dísze porrá süllyedt,
 S leszeaz rideg sivatag.
 Hah mint foglak majd gúnyolni! — —
 Gúnyolni? — — ég óvjon meg!
 Keserv-könyben fog találni,
 Érted Mina! minden regg.

(1827).

OVIDIUSBÓL: AMOR. I, 2.

Nem tudom elképzelni mi bánt? mi okozza keménynek
 Fekhelyemet? mi lehet hogy takaróm le-lehull?
 'S álmat az éj — bár hosszú — miért nem hoz szemeimre?
 Hasztalanul forgok majd ide, majd meg oda.
 A' szerelem bánt tán? de hisz' azt csak kellene tudnom,
 Vagy hogy még csak most lopja szivembe magát?
 Így lesz, — láthatlan nyilait rám lőtte csalárdúl,
 'S megsebzett kebelem zsarnoka lenni akar!
 Engedjek? — vagy a' kínokat — ellentállva — neveljem?
 Engedek, — enyhébb lesz — türve — a' fájdalom így.
 Láttam: a' fáklya előbb elhamvad csendesen égve,
 Míg ha lobogtatják lángra kap újra megint,
 Jármosaink ha szelídek könnyen szoknak igába,
 A' szilajok többet sinlik az ostor-ütést,
 Zablyáján a' türelmes mén sem sebzi ki száját,
 Míg a' makacs vérzik — rágva harapva vasát,
 'S azt ki a' szív lángját elnyomni akarja erővel
 Inkább szokta utobb gyötreni a' szerelem;
 Én önként megadom magamat hát íme Cupido,
 Láncaidat viselem, 's hajlok uralmad alá; —
 Harczra mi szükség sincs, kegyelem meg béke a' jelszó,
 — Fegyverrel nem erény győzni a' védtelenen, —
 Diszkocsit adjon atyád, gerléket eléje anyádtól
 Fogj, mirthus koszorút köss a' fejedre magad,
 'S mint győzttest üdvözlend a' nép — így ha kocsidból
 — Állva — ügyes kézzel hajtod a két madarat,
 Sorban lépendnek fogoly ifjak 's lányok előtted,
 — Felséges látvány lesz diadal-meneted, —
 Ott leszek — uj prédád — magam is sebzett kebelemmel,
 Megvert elmémen hordva bilincseidet,
 Ott lesz megkötözötten a' józanság, a' szemérem,
 'S minden — a' mit te magad ellenedfl kijelölsz,
 Minden meghódol, minden remeg, érzi hatalmad,
 'S fennen zengi: tiéd a' hatalom Szerelem!
 Kíséretnek a' csábítás, a' bűn, 's az erőszak
 Ott lesznek nyomodon hű követőid ezek,
 'S biztos pártfeleid, velük égen földön uralkodsz,
 El ne bocsásd e hadat, nélküle veszne erőd,

Vénusz anyád győzelmed megtapsolja az égből,
 'S ajkai rózsáit hinti utadra alá,
 Szárnyaidon, hajadon gyémánt, te egészen aranyban,
 Fénnyel övezve haladsz így az arany szekeren, —
 Útközben sokakat fogsz újból tenni rabokká,
 'S nem kevesek kebelét fogja sobezni nyilad,
 Mert ha akarnád sem képes nyúgodni e fegyver.
 Élénk láng közelén — éget a' lég maga már.
 Győzve a' Gangesig így ment Bacchus is, és szekérébe
 Mint te galambokat, ő tigriseket foga be.
 Vad lehet ő, te szeliden pártold azt a' ki hódolt,
 En magamat megadám töltsd te be vágyaimat
 Nézd rokonod Cäsar melylyel győz, véd és a' karral
 Kedvez a győzteknek, 's megnyeri sziveiket.

Budapesten februárban 1885.

ÓNOSSY MÁTYÁS.

Rufinustól.

Anth. Pal. V. 14.

Hol van Praxiteles? hol van Polykleitosi vésű,
 Mely művészettel köbe is ihletet ad?
 Kicsoda mintázná Melité' bűvös-illatu fürtjét,
 Azt a fehér vállát, s tűzragyogásu szemét?
 Hol van a képfaragó? szobrász? Mint isteni bálvány
 Templomot érdemel ily égi-szabásu alak.

Apolloniustól.

Anth. Pal. VI. 238.

Én vagyok agg Euphron, nem igen nagy gabona-földnek
 S nem sok mustot adó kertnek a birtokosa.
 Kurta barázda biz' az, mit ekémmel a földbe leszántok,
 S csak szűk forrásból szűrve merítem a bort.
 Itt vagyok áldozatul számodra kevés a kevésből
 Áldj meg többel, oh ég, s több lesz az áldozatom.

P. T. E.